

SILVIU SANIE, *CIVILIZAȚIA ROMANĂ LA EST DE CARPAȚI ȘI ROMANITATEA PE TERITORIUL MOLDOVEI (SEC. II î.e.n.—III e.n.)*. Editura Junimea, Iași, 1981. 264 p., ilustrații, grafice, schițe, tabele sinoptice, abrevieri bibliografice, indice.

Anul 1981 s-a dovedit deosebit de rodnic pentru cercetătorul științific dr. Silviu Sanie de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, care a dat istoriografiei românești contemporane două lucrări de mare valoare istorică și arheologică: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei și Cultele orientale din Dacia Romană*. Asupra primei lucrări vom zăbovi în cele ce urmează, îngăduindu-ne câteva păreri, deși a mai fost recenzată anterior de dr. Vasile Chirica, *O sinteză privind romanitatea pe teritoriul Moldovei*, în „Cronica”, XVI, nr. 50 (828)/11 dec. 1981, p. 2 și dr. Silvia Teodor, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XIX/1982, Iași, p. 689—691. Esența lucrării, pe marginea căreia facem prezentele însemnări, izvorăște din necesitatea aprofundării problematicei printr-o analiză detaliată a fenomenelor și elementelor specifice lumii dacice de la est de Carpați, unde au avut loc evenimente de o mare densitate, ce se integrează firesc în istoria națională românească.

Pe baza unui bogat material arheologic, epigrafic, numismatic și o temeinică bibliografie consultată, autorul se străduiește să înfățișeze cultura materială și spirituală romană ori daco-getică asimilată. Evoluția acesteia este vizibilă în lumina analizei multiplelor aspecte ale relațiilor daco-romane și apoi a etnogenezei românești.

Cronologic, lucrarea acoperă o perioadă de cel puțin cinci veacuri (II î.e.n.—III e.n.), perioadă în care au avut loc însemnate schimbări politice, militare și etnice. În elaborarea lucrării, autorul s-a lovit de mari dificultăți — lipsa totală a monografiilor cetăților și așezărilor dacice, a complexelor romane etc. Rezervațiile arheologice mai tânuiesc încă imense materiale care ar fi putut să stea la temelia operei istoricului și arheologului ieșean.

Lucrarea e structurată în așa fel încât să oglindească în mod fidel conținutul: *Cap. I. Istoriografia. Considerații asupra izvoarelor scrise despre populația Moldovei în sec. II î.e.n. — III e.n.*, B. *Istoriografia problemei relațiilor romane cu populația dacică de pe teritoriul Moldovei și C. Aspecte ale romanității în Moldova în operele unor istorici și arheologi*; *Cap. II. Relațiile cu lumea romană în perioada anterioară cuceririi Daciei. Importuri romane divizate în: A. Ceramica, B. Obiecte de metal, C. Obiecte de sticlă și camee, D. Descoperiri monetare. Concluzii*; *Cap. III. Teritoriul roman din sudul Moldovei în lumina săpăturilor de la Barboși subîmpărțit în A. Inceputurile stăpînirii romane în sudul Moldovei, B. Complexele romane de la Barboși și C. Continuitatea dacică în mediul roman*; *Cap. IV. Cultura materială romană în sudul roman și în lumea daco-carpică, în A. Amfore, B. Opaște, C. Produse de metal, D. Considerații asupra circulației monetare*; *Cap. V. Culte și credințe antice în sudul Moldovei și un capitol VI, de Considerații finale*. Deși nu are caracterul unei monografii Barboși, ponderea materialului arheologic analizat este oferit de „arhiva” acestei stațiuni. Barboșii au fost nu numai un puternic centru meșteșugăresc, ci și canalul prin care trupele romane și negustorii se scurgeau dinspre Moesia Inferioară către Dacia. Autorul, constatînd că „romanizarea fiind un proces complex în care multiplele elemente se transmit în etape și pot fi adoptate progresiv”, se întreabă „dacă cucerirea fără colonizare poate crea totuși condiții pentru transmiterea unor elemente de cultură și organizare romane” (p. 41).

Relațiile clientelare ale dacilor cu lumea romană, atestate încă din sec. II î.e.n., mișcările de populație pornite odată cu slăbirea *limesului*, precum și prezența unor captivi romani în mediul daco-carpic sînt o gamă amplă de probleme analizate în lucrarea de față.

În primii ani după cucerire deosebirea dintre lumea romană și cea dacică, reflectate în viața politică, organizare administrativă, modul de viață și nivelul tehnico-material, sînt cît se poate de evidente. Cu timpul însă coabitarea dintre cele două populații și adoptarea romanizării fac ca deosebirile dintre cele două lumi să se micșoreze.

Secole de confruntări și relații comerciale cu lumea romană au determinat pe daci să adopte, într-un timp record, elementele esențiale ale noii civilizații, ca o notă distinctă a acestei zone fizico-geografice. În lumina săpăturilor de la Barboși, arheologul, într-un capitol distinct, se referă la începutul stăpînirii romane în sudul Moldovei, documentată și prin tezaurele monetare și materiale de import romane descoperite în complexele arheologice. La Barboși și-au avut reședința diverse unități militare romane, unde a existat un mediu de viață roman, după cum ne-o dovedesc complexele investigate (necropola cu morminte de incinerare și inhumare de diferite forme și dimensiuni, inscripțiile pe piatră, pe țigle, cărămizi, pe ceramică și olanele stampilate). Continuitatea dacică în mediul roman e constatată prin ceramica autohtonă lucrată cu mîna și la roată, și, e reprezentată de cești, capace, vase borcan, căni, castroane, care se adaugă celei romane bogată și variată. Bun observator, constată „adaptarea culturii materiale romane, a unor noi culte și credințe, coabitarea și un stadiu al integrării populației dacice în viața Imperiului Roman“ (p. 111).

Autorul a clasificat tot materialul arheologic datîndu-l și stabilindu-i proveniența și caracteristicile, ocupîndu-se în mod special de cercetarea amforelor romane cu inscripții, din sec. II—III e.n., descoperite pe teritoriul Moldovei. Din cele 45 de tipuri de amfore, 30 provin numai de la Barboși. Aceasta dovedește că cetatea a constituit un cap de pod în extrema nord-estică a Moesiei Inferior, prin care a pătruns civilizația romană către *Barbaricum*.

Cuprinderea descoperirilor monetare într-un tabel sinoptic și marcate cu precizie pe hartă, îi permit autorului să caracterizeze circulația monetară din sec. II—III e.n., drept „barometru al vieții economice, sursă importantă și pentru cunoașterea relațiilor politice ale populației daco-carpice cu lumea romană“ (p. 193). Cele peste 80 de tezaure monetare descoperite în Moldova fac dovada unei intense vieți economice autohtone.

Interesant este capitolul *Culte și credințele antice în sudul Moldovei*, unde sînt tratate, pe baza unor texte epigrafice, a unor reliefuri culturale, figurine de bronz sau ceramică cu chipul unor divinități, medalioane cu reprezentarea unor zei sau scene de cult, un sarcofag cu simboluri, o serie de divinități romane sau greco-romane (Bacchus-Dionysos, Eros, Venus, Fortuna, Hercules, Aesculapius și Hygia), orientale (Mithras, Sol), culte și reprezentări (Cavalerul trac și Cavalerii danubieni) etc. Descoperirea unor obiecte de esență creștină (inscripții, semne, simboluri, crucea cu pandantiv etc.) unele practice legate de acest cult sau rit de înmormîntare (orientarea est-vest a mormîntului descoperit în anul 1978 și aparținînd unei familii în curs de creștinare), dovedesc începutul, de timpuriu, și paralel a două procese fundamentale: romanizarea și creștinarea autohtonilor, bazate pe-o conviețuire intensă a daco-romanilor. „Ritul funerar... de o mare varietate“ indică existența unei populații civile și militare de origine etnică eterogenă (p. 83—84, 221). Prin urmare, coexistența cultelor, credințelor și divinităților diferite este dublată de o coexistență a riturilor de înmormîntare: incinerarea sub diverse forme și inhumarea în morminte zidite în boltă, în sarcofage, în tumuli.

Bogăția și diversitatea elementelor civilizației romane sînt răspîndite neuniform pe teritoriul Daciei neincluse în Imperiul Roman. Ceea ce menționează în concluzie istoricul și arheologul iesean este faptul că „fenomenul impunerii unei noi limbi și civilizații, prezintă cîteva elemente comune, independente de timp și spațiu, dar desfășurarea sa depinde și de numeroșii factori specifici“ (p. 225). Colonizarea romană, adoptarea culturii, organizării și limbii latine, intensitatea și durata romanizării au avut o pondere diferită și s-au desfășurat concomitent în

spațiul dacic. Așadar, „botezul lingvistic”, ca formă primitivă și fundamentală de aculturare sau interculturare, constă din însușirea limbii latine. „Procesul de adaptare culturală însoțit uneori și de asimilarea etnică putea duce la abandonarea treptată a limbii dacice. Integrarea în viața economică și socială, politică și militară romană a populației de origine dacică din sudul zonei est-carpatică reprezintă premiza și fundamentarea aserțiunii, că ea se găsea la sfârșitul secolului al III-lea într-o etapă avansată de ireversibilă romanizare, poate fi lesne admisă dacă avem în vedere vecinătatea Moesiei, intensele contacte anterioare, numărul mare de militari din legiuni” (p. 227), intuiește istoricul ieșean.

Fără îndoială, abordarea problemei civilizației romane din spațiul moldovean și a romanității est-carpatică în secolele II î.e.n. — III e.n. ce face obiectul lucrării de față comportă și numeroase dificultăți. Surprinde faptul că autorul nu și-a exprimat punctul de vedere față de „teoria” regretatului prof. N. Gostar referitoare la răspândirea elementului roman în acest spațiu, pe calea transhumantei, a unei colonizări barbare și a comerțului întreprins de negustorii romani în *Barbaricum*, și publicată postum în art. *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpați*, din „Era socialistă”, LIX, 6/20 martie 1979, p. 34—37, 52 și apoi în *The Ancient Character of the Roman Element in the East of the Carpathians* apărut prin străduința discipolului său Vasile Lica, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XVII/1980, Iași, p. 1—9. „Teoria” prof. N. Gostar expusă în art. de mai sus are vreo șansă de a fi acceptată de lumea științifică? Se pare că avem de-a face cu *prima teorie viabilă*, care aduce lumină în privința romanizării și romanității din spațiul moldovean. Trebuie să menționăm că întrebările pe care ne-am îngăduit să le ridicăm mai sus, nu au nicidecum darul de a diminua în vreun fel valoarea lucrării istoricului ieșean, care se constituie într-un veritabil răspuns celor ce neagă sau exagerează procesul romanizării daco-geților din spațiul est-carpatic. Bogatul material arheologic, epigrafic, numismatic etc. dovedește fără putință de tăgadă desfășurarea nu numai a procesului romanizării, ci și pătrunderea timpurie a creștinismului prin filieră latină, în mediul dacic și adoptat de autohtoni. În acest sens, se poate menționa descoperirea mormintului de inhumatie în 1978, de la Barboși—Galați, care aparținea unei femei dacice. Faptul este indicat și de existența, pe lângă ofrandele specific romane, și a *cătuii* sau *ceștii dacice*.

Ceea ce ar trebui subliniat în final e și faptul că lucrarea cercetătorului dr. Silviu Sanie, bogat documentată cu o amplă bibliografie, ce face dovada efortului depus de autor de a încheia un studiu solid, cu o imagine clară, exactă asupra împrejurărilor istorico-politice ale teritoriului de la est de Carpați, este prima de acest fel din istoriografia românească, care tratează în mod unitar și exhaustiv problema romanității din acest spațiu geografic. Apărută în condiții grafice excelente, cartea dispune de un bogat material auxiliar: planșe, hărți, desene, schițe, profile, tabele sinoptice și alte diverse ilustrații, precum și un rezumat în limba engleză. Indicele tematic cuprinzând denumiri geografice, antroponime dacice, grecești și romane, divinități și eroi, unități militare romane, autori medievali și moderni, dovedesc buna orientare metodologică a istoricului. Toate acestea fac din cartea specialistului ieșean o realizare temeinică și o lucrare de referință a istoriografiei românești contemporane.

NICOLAE CIUDIN

ION IONIȚĂ, *DIN ISTORIA ȘI CIVILIZAȚIA DACILOR LIBERI. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.* Editura Junimea, Iași, 1982 126 p., ilustrații, indice, abrevieri bibliografice.

Despre contribuțiile istoricului și arheologului ieșean dr. Ion Ioniță, cercetător științific la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, privind istoria și civilizația dacilor liberi din spațiul est-carpatic, nu mai este nevoie să insistăm în mod deosebit. Bogata sa experiență a fost concretizată printr-o serie de studii, arti-

cole, lucrări și diverse comunicări, ce au văzut lumina tiparului în diferite publicații românești și străine. Editura ieșeană Junimea și-a asumat îndatorirea de cinstă de a fi publicat lucrarea *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.* (structurată în: I. Introducere, II. Consecințele războaielor daco-romane, III. Perioada stăpînirii romane în Dacia (106—275): A. Teritoriul dacic aflat sub stăpînire romană, B. Teritoriul dacic aflat sub supraveghere romană, C. Teritoriul dacic liber, IV. Perioada dintre retragerea stăpînirii romane din Dacia și invazia hunilor (275—376): A. Retragerea aureliană, B. Migrația goților pe teritoriul dacic, C. Revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării de Jos, D. Dacii, daco-romani, goți și sarmați, E. Invazia hunilor, V. Concluzii), lucrare de înaltă ținută științifică, ce aduce contribuții esențiale în această direcție, mai ales prin modul de a trata relațiile lor cu lumea romană și triburile migratoare. Autorul ne pune în fața unei lucrări de informație și interpretare, în care sintetizează atât rezultatele descoperirilor arheologice, numismatice etc., cit și a cercetării materialelor documentare. Folosindu-se de comparații tipologice cu elemente descoperite în toată Moldova istorică, pune în valoare influența romană asupra dacilor liberi, după cucerirea celei mai mari părți a Daciei și transformarea țării lui Decebal într-o provincie imperială. Evoluția civilizației din acest spațiu geografic, viața materială și spirituală, sînt numai cîteva laturi analizate aici. Scrisă într-o manieră originală, lucrarea e rodul unor cercetări și investigații de lungă durată.

„Arhivele” arheologice „coroborate cu informațiile din izvoarele scrise ale epocii”, îi permit autorului „o reconstituire fidelă și relativ completă a celor trei secole din istoria dacilor liberi în epoca romană” (sec. II—IV e.n.), întreprinzînd „o selecție atentă a celor mai reprezentative date și o tratare echilibrată a diferitelor compartimente”, făcînd „loc exegezei faptului istoric” (p. 9).

Fărîmîțarea lumii dacice pentru aproape 170 de ani, ca urmare a războaielor daco-romane, a făcut ca romanitatea să-și pună pecetea paralel și diferit pe fizionomia autohtonilor. Consecințele lor s-au repercutat și asupra centrului și nordului Moldovei, nealipit imperiului, dar care a primit un plus de populație din sudul roman. O atare mișcare de populație nu trebuie exclusă nici dinspre Transilvania, dar dimensiunile unei mișcări demografice de conjunctură sînt încă greu de stabilit.

Precizările de ordin metodice, indică tendința autorului de a motiva evenimentele pentru care nu există informații, dar care au toată șansa de a se fi petrecut aidoma în realitate. Transformările din structura etnică au dus în mod constant și ireversibil către romanizare într-un ritm și forme diferite, în funcție de statutul provinciei dacice.

Cercetarea zonelor arheologice din sudul Moldovei (Barboși, Orlovka (Alibrix ?), Ismail, Chilia și Tyras) i-a oferit autorului prilejul să constate că, deși inegale din punct de vedere al cantității și calității materialului, sînt „în ansamblu imaginea unei dezvoltări unitare pe tot spațiul stăpînit de romani” (p. 44).

Teritoriul dacic aflat sub supraveghere romană (în suprafață de peste 20 000 km²) și-a păstrat statutul de zonă clientelară atîta timp cît a durat stăpînirea romană în sudul Moldovei. Raporturile romano-autohtone n-au rămas aceleași pe toată perioada, ci au suferit unele modificări în funcție de etapă, de regimul de ocupație și de poziția dacilor liberi față de romani. Chiar dacă romanii mai încasau un anumit tribut (grîne, vite și alte produse) și mai făceau și unele recrutări în comunitățile sătești, cărora le impuneau și o „alianță obligatorie”. ele se bucurau de o largă autonomie și o organizare proprie... Cultura materială a populației băștinașe din zona clientelară romană din sudul Moldovei era mult mai apropiată de cea a dacilor liberi din centrul Moldovei decît de civilizația romană, ceea ce ar putea să reflecte gradul destul de ridicat al acestei autonomii” (p. 51).

Autorul se dovedește un fin observator în ceea ce privește apariția unor formațiuni teritoriale prin „destrămarea statului dac din perioada lui Decebal, pe care romanii încercau să le țină cît mai dezbinate, activînd o politică abilă de stimulare a rivalităților dintre șefii locali” (p. 80).

Dacă în perioada anilor 106—275 e.n., în teritoriul dacic aflat sub stăpînire romană, cît și în cel de sub supraveghere romană, au loc schimbări determinate de această stăpînire, impusă de împrejurări (prezența legiunilor romane, a coloniștilor,

veteranilor, negustorilor), în teritoriile dacilor liberi are loc o dezvoltare aparte. Aici elementele romane au fost asimilate în cu totul alte condiții.

„Replierea graniței romane”, „începutul unei noi restructurări etnice în teritoriile dacice răsăritene, care s-a desfășurat treptat, de la sud la nord”, a dus la extinderea romanității, fenomen ce a cuprins întregul teritoriu al dacilor liberi, „creînd posibilitatea de a se reface mai tirziu unitatea *etnoculturală* pe tot spațiul Daciei independente de odinioară, care căpătase în numeroase compartimente ale structurii sale o esență daco-romană”. Acest fenomen e constatat în apariția elementelor de coloratură Sintana de Mureș în ceramica așezărilor dacice. Ceea ce trebuie menționat este faptul că restructurarea etnică nu se realizează prin înlocuirea unei populații vechi cu alta nou venită, ci printr-un adaos de populație de alt etnic (p. 96). Prelungirea unora din așezările dacilor liberi pînă în pragul celor dintîi manifestări ale culturii Sintana de Mureș, coroborată cu apariția unor așezări cu un fond cultural de început specific, oferă împreună un complex de dovezi grăitoare cu privire la continuitatea elementului etnic dacic în cuprinsul noii culturi, iar retragerea aureliană a dat posibilitatea pătrunderii unor elemente romanizate din provinciile romane Dacia și Moesia. Iată așadar, cum difuzarea romanității în afara granițelor Imperiului a dus, fără ca autorul să ne-o spună, dar pe care o intuim, la un nou amestec etnic și cultural al dacilor liberi și al celor romanizați.

În mediul culturii Sintana se mai constată și prezența „numărului mare de captivi romani”, care „rămîneau cîteodată timp îndelungat în captivitate, îndeplinind același rol de transmitere directă a elementelor de civilizație romană... Prin activitatea lor, misionarii creștini erau implicați la rîndul lor în acest proces lent, dar neîntrerupt și de durată, de iradiere treptată a culturii romane” (p. 113). De fapt prezența acestor captivi în mediul culturii dacilor liberi se face simțită încă înainte de retragerea aureliană, acum avînd de-a face doar cu o continuare a existenței lor. Carpîi, sarmații sau goții care fac adesea incursiuni în Imperiul Roman se întorc nu numai cu prăzi bogate, ci și cu prizonieri români și în parte romanizați pe care-i colonizează în *Barbaricum* (cf. N. Gostar, *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpați*, în „Era socialistă”, LIX, nr. 6/20 martie 1979, p. 36—37).

În concluzie autorul constată că atît procesul romanizării unei întinse părți a lumii dacice, pe de o parte, cît și valorile de migrație ale sarmaților, goților și hunilor, pe de altă parte și-au pus amprenta pe istoria și civilizația autohtonă. Unitatea lumii dacice ruptă prin cucerirea romană este obligată să se reorganizeze în cu totul alte împrejurări istorice. Evoluția paralelă în timp, dar și în direcții diferite cu „diferențieri marcante între cele două părți ale lumii dacice, întrucît una a adoptat moda de viață romană, iar cealaltă a continuat vechile tradiții ale culturii dacice, a fost atenuată într-o anumită măsură de influențele foarte mari și sub diverse forme ale civilizației provincial-romane în zona dacilor liberi (p. 118).

În aceste condiții, populația în parte romanizată, cea pe cale de a fi romanizată sau neromanizată are posibilitatea să conviețuiască împreună, amestecîndu-se. „Chiar dacă proporția populației romanizate (inclusiv a captivilor) este destul de redusă în comparație cu populația neromanizată cu care se amestecă, rolul ei în procesul de extindere lentă a romanității la răsărit de Carpați este deosebit de importantă” (p. 118). În zona daco-romană și Sintana au loc frecvente schimburi de spiritualitate reciprocă. Apariția hunilor a dus la izgonirea goților și desființarea unor „granițe” convenționale între cele două zone, oferind populației posibilitatea unei dezvoltări economice asemănătoare, după aproximativ 270 de ani (106—376 e.n.). În conjunctura unor împrejurări prielnice, populația dacică și daco-romană își reface unitatea într-un timp record, unitele ce se realizează prin consolidarea și iradierea constantă a culturii românice și daco-romane. Ritmul lent și îndelungat (mai bine de patru secole) a romanizării populației daco-carpice e determinat de diversitatea elementelor provincial-romane adoptate benevol, care ajung pe calea schimburilor comerciale (Nu cumva aici trebuie căutate rădăcinile economiei complementare medievale românești?), prin prezența efectivă a daco-românilor și a romanicilor captivi. Elementele de cultură romană s-au răspîndit pe-o suprafață mult mai mare decît aceea locuită de dacii liberi, dar „nicăieri însă condițiile de receptare și de păstrare a romanității nu au fost atît de prielnice ca în

mediul dacic" (p. 119). Procesul de răspîndire a romanității în mediul dacic, geografic, a fost favorizat și de rețeaua hidrografică, romanizarea daco-carpilor realizîndu-se „prin preluarea treptată, de către populația dacică, a tuturor elementelor romane, esențiale și specifice, iar în final a însăși limbii latine. Incheierea acestui proces are loc probabil în cursul secolului al VI-lea" (p. 120).

Apărută în condiții grafice excelente, cartea dispune de un bogat material auxiliar: planșe, desene, schițe, profile, hărți și diverse ilustrații. Ampla bibliografie consultată, inclusă în abrevieri, fac dovada efortului depus de istoricul și arheologul dr. I. Ioniță de a încheia o lucrare ce-o recomandă cu prisosință. Însă lucrarea ar fi cîștigat și mai mult în valoare, dacă autorul ar fi avut posibilitatea de a include în spațiul tipografic informațiile și interpretările pe care le oferă studiile sau lucrările din ultima vreme : S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.,* Editura Junimea, Iași, 1981. Cîștigul ar fi fost și mai mare, dacă ponderea materialului arheologic analizat ar fi fost mai însemnat, iar autorul ar fi tratat și alte aspecte ale istoriei și civilizației daco-carpilor, cum ar fi de pildă obștea sătească sau viața spirituală. Toate acestea nu scad cu nimic din originalitatea și valoarea istoriografică a lucrării.

Nicolae CIUDIN

Mari figuri ale diplomației românești. Nicolae Titulescu. COLECTIV DE COORDONARE : AUREL DUMA, DUMITRU ANINOIU, VASILE ȘANDRU CONSTANTIN I. TURCU. Studiu introductiv : ȘTEFAN ANDREI, București, Ed. Politică, 1982, 308 p.

După celelalte volume publicate anul acesta, precum și după manifestările internaționale, simpozioanele sau sesiunile științifice prin care a fost celebrată personalitatea ilustră a lui Nicolae Titulescu, cartea la care ne vom referi se constituie într-un adevărat corolar al tuturor acțiunilor comemorative dedicate memoriilor celui care declara cîndva că „vreau ca românul să fie stăpîn la el acasă". Caracterul ei omagial este învederat dealtfel de Ștefan A. Andrei, într-un dens și pertinent *studiu introductiv*, în care, relevînd actualitatea gîndirii și a operei marelui om politic, subliniază faptul că acestea „continuă o tradiție de constantă fidelitate față de principiile de drept, cooperare, respect reciproc și egalitate între toate națiunile lumii, cultivată secole de-a rîndul de activitatea diplomatică a celor mai de seamă înaintași" (p. 6).

Primul manifest omagial, care prefătează de fapt volumul, îl constituie cuvîntul rostit de Mihnea Gheorghiu, la Ateneul Român, la 16 martie 1982, prin care deschidea sesiunea științifică organizată de Academia R.S.R., Academia de Științe Sociale și Politice, Ministerul Afacerilor Externe și Asociația Română de Drept Internațional și Relații Internaționale ce-și propunea să evoce, prin intervențiile unor personalități marcante ale vieții publice de azi, traiectoria unică a marelui patriot N. Titulescu. Referindu-se la modul în care ideile și posteritatea lui se reflectă în contextul vieții politice contemporane, Mihnea Gheorghiu remarcă perenitatea operei politice și diplomatice a celui care s-a numărat printre ctitorii statului român unitar. În comunicările care urmează este abordată, din diverse unghiuri, personalitatea lui N. Titulescu, precum și opera sa politică și diplomatică. Valter Roman, după ce s-a rostit și altădată asupra locului distinct pe care îl ocupă cel omagiat atît în viața politică românească cît și în diplomația europeană, vine cu noi precizări privind diferite etape ale existenței celui care caracterizat de M. M. Litvinov drept „un mare diplomat, unul din cei mai iluștri ai perioadei dintre cele două războaie" (p. 34). Valentin Lipatti, la rîndul său, ne prezintă un portret al „marelui european", schițat după mărturisirile unor celebrități precum Paul Valéry, Vladimir d'Ormesson, Geneviève Tabouis, Raymond Cartier, M. M. Litvinov, I. M. Maiski, Thanassis Aghnides, Pablo de Azcarate y Flores, René Cassin, Philip Noel Barker, Lucian Blaga, Elena Văcărescu, Petru Groza ș.a. M. Mușat și V. Arimia refac, apoi,

în trăsăturile ei definitorii, efigia aceluia care a fost un consecvent apărător al unității, independenței și suveranității naționale.

Un aspect mai mult decât notabil al diplomației titulesciene l-a constituit permanenta sa preocupare pentru a extinde și diversifica sistemul raporturilor bilaterale ale României cu celelalte state europene. Ion M. Oprea, exegetul recunoscut al vieții și operei lui N. Titulescu, abordând această temă, conchide că ea s-a constituit într-o permanență a diplomației aceluia care a contribuit, ca nimeni altul, la afirmarea internațională a țării sale. În același context, Constantin I. Turcu face unele sublinieri, plecând de multe ori de la informații inedite, privind contribuția lui N. Titulescu la stabilirea și dezvoltarea colaborării României cu statele Americii Latine, contribuție circumscrisă eforturilor sale de a realiza o operă durabilă de pace și înțelegere internațională. Principiile care au fundamentat asemenea demersuri diplomatice sînt relevate de Romulus Neagu, care nu-l înfățișează pe dialecticianul păcii și colaborării internaționale, pentru că, în continuare, Costin Murgescu, să sublinieze ideile care au fundamentat poziția acestuia față de relațiile economice interstatuale. Gînditorul care și-a uimit nu o dată contemporanii cu profețiile sale verificate și afirmate de realitățile diplomatice a fost, așa cum demonstrează Lucian D. Petrescu, unul dintre campionii dezarmării și ai definirii agresorului. De aceea, el a militat, cu o hotărîre ce impresiona și impunea în același timp, pentru reglementarea pașnică a diferendelor internaționale. Vorbind despre această ipostază, Ioan Voicu conchide că în gîndirea și acțiunea titulesciană poate fi sesizată o adevărată știință a păcii, caracterizată de realism, actualitate și modernitate, vizionarism și umanism.

Acela care s-a rostit de atîtea ori, de la tribuna areopagului genevez, în calitate de șef al diplomației românești sau de președinte a două sesiuni ale Adunării Societății Națiunilor, avea o concepție clară și realistă despre rolul și locul organizațiilor internaționale în evoluția realităților diplomatice interbelice. Referindu-se la acest aspect al gîndirii și al operei sale practice, Petre Bărbulescu reliefează ipostaza de arhitect al Societății Națiunilor, cu care s-a identificat într-atît încît un ziar parizian îl considera pe N. Titulescu, în iunie 1939, unul dintre „marii oameni ai României, ai Genevei și ai Europei”. Desigur, pentru a înțelege că acela supranumit „cavalier al păcii” a fost nu numai un spirit profetic ci și un autentic om de acțiune, nu trebuie omisă concepția sa despre asigurarea securității colective în Europa prin realizarea unor acorduri regionale. Aceasta este tocmai tema dezvoltată de Nicolae Iordache, pentru a insista apoi asupra punerii în practică a unor asemenea norme în cazul activității desfășurate ca promotor sau dirigitor al Micii Înțelegeri, al Înțelegerii Balcanice sau al proiectului Pactului oriental. Nu puteau lipsi, dintr-o asemenea lucrare, contribuțiile semnate de Constantin Stănescu și Dumitru Mazilu, care iau în studiu concepția lui N. Titulescu despre învățămîntul superior juridic și dreptul internațional, două domenii de activitate în care s-a ilustrat atît ca teoretician cît și ca practician. Așa cum era și firesc, pentru a încheia volumul trebuiau investigate încă o dată circumstanțele înlăturării lui N. Titulescu de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine, precum și semnificațiile unui asemenea act. George G. Potra, după ce s-a mai ocupat de momentul 29 august 1936, prezintă de această dată ecurile declanșate de acest „accident” biografic atît de semnificativ în presa ce apărea într-o imensă arie geografică, în care intrau Europa, America de Nord și de Sud, Asia și Africa. Un indice general, întocmit de Carmen-Maria Dumitru, însoțește cele 15 studii și comunicări, constituindu-se într-un adjuvant util atît cititorului cît și autorilor.

Omagiat ca o mare figură a diplomației românești, N. Titulescu ni se dezvăluie tuturor, așa cum reiese și din paginile acestei cărți, ca una dintre cele mai ilustre personalități ale vremii sale, de numele căreia se leagă un capitol distinct al vieții diplomatice europene. Comunicările incluse în volumul de față, dincolo de rostul lor inițial, ni-l restituie de fapt pe acela care ca jurist, om politic, luptător pentru unitatea națională, ministru de Finanțe sau de Externe, reprezentant al României în diferite organisme internaționale s-a afirmat printre cei preocupați în permanență de marile interese ale neamului său. Reprezentînd încă un demers către o monografie N. Titulescu, reclamată de stadiul actual al cercetărilor, acest volum omagiază pe unul dintre românii care, prin fiecare dintre gîndurile și faptele lui, își omagia patria.

GH. I. FLORESCU

O SINTEZĂ A RELAȚIILOR ROMÂN-POLONE ÎN DECURSUL ISTORIEI *

Legăturile româno-polone în diferite etape ale evoluției istorice au constituit un subiect de atracție pentru cercetătorii români și polonezi care în monografii, articole, studii scrise în diferite perioade și-au adus o merituosă contribuție a elucidarea diverselor aspecte ridicate de tema pusă în discuție. Această preocupare crescândă pentru cercetarea raporturilor politice dintre români și polonezi este îndreptățită, știut fiind că ele au influențat, în anumite epoci, evoluția situației politice din centrul, estul și sud-estul Europei. Dar dacă diverși istorici s-au specializat în relațiile româno-polone numai pentru o anumită perioadă — mai mare sau mai mică — cercetările lor introducând în circuitul științific concluzii și date interesante, tinăra profesoară de la Universitatea „Marie Curie-Sklodowska” propune o lucrare de sinteză, care trece în revistă evoluția raporturilor dintre poporul român și polonez de la începuturile lor pînă în anii celui de-al doilea război mondial. Evident, o misiune dificilă, care incumbă cunoașterea vastei literaturi existente, capacitatea de selectare a celor mai reprezentative laturi, cercetarea evoluției raporturilor în diferite momente ale evoluției istorice. Conștientă de meritele greutăți — sau chiar de imposibilitatea de realizare a unei asemenea monumentale opere — M. W. își propune să urmărească în principal emigrația, infiltrarea, prezența polonezilor în Țările Române, transformate apoi în *emigrație politică și economică*. Privită sub acest aspect lucrarea ni se pare o autentică realizare, ea reușind să convingă cititorul că Țările Române prin poziția lor geografică și prin politica lor activă au oferit polonezilor, în diferite perioade istorice, posibilitatea de a influența cursul evenimentelor, mai cu seamă după împărțirile Poloniei, din secolul al XVIII-lea.

Lucrarea face o succintă trecere în revistă a raporturilor româno-polone începînd cu domnia lui Lațcu și continuînd apoi cu Petru Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea, Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu, Mihai Viteazul etc. Autoarea subliniază atît încercările de formare a unei coaliții antiotomane, cît și tendințele expansioniste ale regatului nobiliar polonez. Accentuînd în mod deosebit asupra acțiunilor poloneze, autoarea nu insistă asupra cauzelor care au oprit pe cuceritorii polonezi: lupta românilor pentru neatințare, pentru apărarea ființei lor statale. Ar fi fost cu totul îndreptățit să se sublinieze că în timp ce în Europa dispăreau de pe hartă regate — și chiar Polonia va avea același destin — Țările Române își vor păstra autonomia lor stataală.

O atenție mare se acordă în lucrare emigrației economice. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea — arată autoarea — populația poloneză sosea la granițele Moldovei în căutarea unor condiții mai bune de viață. Erau mineri din minele de sare din Bochnia care, în anul 1792, s-au stabilit în satul Cacica, unde au continuat a se îndelețnici cu extracția sării. Emigrația economică continuă și la începutul secolului al XIX-lea, cînd polonezii s-au așezat în cîteva sate din jurul Cernăuților, pentru ca apoi să se deplaseze spre sud.

Prăbușirea statului polonez după cele trei împărțiri a avut drept consecință schimbarea raporturilor româno-polone, dar și intensificarea activității politice a emigrației poloneze pe teritoriul românesc, „Țările Române — subliniază autoarea, jucînd un rol important în planurile insurrecționale ale polonezilor”. Opinia publică românească, reprezentanții cercurilor democratice și revoluționare, locuitorii orașelor și satelor au îmbrățișat cauza dreaptă a poporului polonez, au acordat sprijin luptei pentru refacerea statului polonez. Baza acestei atitudini a constituit-o lupta pe care o duceau înșiși românii pentru unitatea și independența lor, împotriva ingerințelor marilor puteri în treburile lor interne. Avînd la dispoziție un bogat material pentru această perioadă — și am cita aici în afara istoricilor polonezi lucrările de referință ale lui P. P. Panaitescu¹ și Veniamin Ciobanu².

* Malgorzata Willaume, *Polacy w Rumunii*, Lublin, 1981, 103 pag.

¹ P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848. Studii și documente*, Cartea Românească, București, 1929.

² Veniamin Ciobanu, *Relațiile româno-polone între 1699 și 1848*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980.

pe care autoarea, cunoscătoare a limbii române, le-a folosit — M. W. trece în revistă principalele momente ale activității revoluționarilor polonezi pe teritoriul românesc în perioada premergătoare revoluției de la 1848.

Fără a intra în complexitatea problemelor pe care le-a ridicat revoluția de la 1848 din Țările Române precum și conjunctura internațională defavorabilă, autoarea — cunoscută pentru preocupările sale de istorie modernă — se oprește prea puțin, după părerea noastră, asupra conținutului raporturilor româno-polone, văzute prin prisma intereselor naționale ale revoluționarilor români. Astfel, cercetări ale istoricilor români, din care se detașează cele ale lui Leonid Boicu³, au dovedit că emigrația poloneză urmărea crearea unui front al colaborării pus însă în serviciul cauzei polone, în timp ce corifeii mișcării naționale române, recunoscând însemnătatea europeană a cauzei polone, n-au putut accepta nici cea mai mică atingere la adresa țelurilor proprii naționale. Interesante ni se par datele pe care le furnizează M. W. în ceea ce privește penetrația poloneză în România începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, pe baza unor ample cercetări, autoarea arată că numai în anii 1864—1865 au venit în România aproximativ 4000 de cetățeni polonezi, care, datorită activității lor profesionale și integrării în viața social-politică românească, și-au adus aportul la dezvoltarea tinărului stat român. Printre personalitățile marcante ale vremii, M. W. citează pe dr. G. Otreba, dr. I. Kopernicki, dr. T. Gluck, dr. I. Lucaszewski, acesta din urmă fiind și creatorul Bibliotecii polone în România, organizațiile proprii ale polonezilor (Cercul polonez și Asociația de întrajutorare a polonezilor) au desfășurat o rodnică activitate.

După unirea Bucovinei cu România, numărul polonezilor care locuiau în România, atingând, după spusele autoarei, aproximativ 80000 din care 40000 locuiau în Bucovina. Organizațiile proprii ale polonezilor, Consiliul Național Polonez devenit din anul 1925 Consiliul Național Polonez din România Mare, Uniunea Polonezilor din România, Cercul polonez, Asociația frățească de ajutor s-a unificat în aprilie 1932, iar noua organizație a adoptat denumirea de Uniunea Asociațiilor Poloneze din România, cu organul său de presă „Polonezii în România“. În mod cu totul justificat autoarea se oprește asupra posibilităților de dezvoltare culturală a polonezilor din România, aducând date interesante referitoare la școlile poloneze existente, asociațiile sportive, teatrale în limba polonă etc.

Izbucnirea războiului prin invadarea la 1 septembrie 1939 de către Wehrmacht a Poloniei a însemnat deschiderea unei noi pagini în istoria relațiilor româno-polone. România s-a situat de la început pe pozițiile sprijinirii Poloniei invadate, iar neutralitatea pe care a declarat-o a avut *de facto* un caracter anti-german.

Perioada exodului militarilor, demnitarilor și civililor polonezi, numărul cărora, afirmă autoarea, oscilează între 50000 și 100000 de oameni, începând cu jumătatea lunii septembrie a anului 1939, ocupă un loc important în lucrarea pe care o recenzăm. Fără a intra în detaliile acțiunilor militare, autoarea se oprește asupra refugiuului în România al președintelui Poloniei I. Moscicki, al comandantului suprem al armatei poloneze, generalul Rydz-Smigly, precum și al membrilor guvernului. Este expusă atitudinea binevoitoare a guvernului român, care a acordat sprijin persoanelor oficiale precum și zecilor de mii de refugiați. Cu toate acestea, autoarea acuză cercurile guvernante românești de a fi recurs la internarea persoanelor oficiale poloneze și a nu le fi permis plecarea imediată din România. Autoarea nu ia în considerație presiunile și ingerințele exercitate de cel de-al treilea Reich asupra României. În literatura română de specialitate au apărut numeroase articole și studii consacrate acelei probleme, pe care, din nefericire, autoarea nu le-a folosit. Este lăudabilă citarea unei bogate literaturi memorialistice, scrisă mai cu seamă de foștii refugiați, din care aflăm lucruri cu adevărat interesante, dar este păcat că nu au fost consultate documentele oficiale ale vremii, emanate de la autoritățile române și germane care dau o imagine convin-

³ L. Boicu, *Emigrația polonă și țările române în vremea revoluției de la 1848—1849*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, XVIII, 1981, pg. 87—116.

gătoare asupra acestei complexe probleme, pe care autoarea o rezolvă atât de simplu.

În Comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri, publicat la 17 septembrie 1939 se specifică: „Persoanele ce au ținut situațiuni politice vor fi îndatorate a domicilia în localități anume indicate, abținându-se de la orice activitate de ordin public”. Este evident că în acest Comunicat nu se vorbește despre *internare*, lucru sesizat, de altminteri, de W. Fabricius care, în telegrama trimisă de la București, informa Berlinul în aceeași zi că „în textul Comunicatului asupra tratamentului refugiaților polonezi se vorbește de staționare obligatorie și nu de internare. Am protestat față de ministrul de externe”. În ziua de 18 septembrie 1939 W. Fabricius a cerut audiență oficială ministrului de externe, Gr. Gafencu, căruia i-a cerut insistent să interneze demnitarii polonezi. Răspunsul ministrului de externe român a fost caetgoric: ca reprezentanți ai unei țări prietene, persoanele oficiale poloneze nu vor fi internate. Gr. Gafencu i-a declarat lui Fabricius că „internarea demnitarilor nu este compatibilă”. Dar Berlinul a transmis la 19 septembrie 1939 guvernului român că îi va recunoaște neutralitatea numai în cazul internării demnitarilor în lagăre și interzicerii plecării lor din țară. Insuși ministrul de externe Ioachim von Ribbentrop va transmite la 22 septembrie 1939 telegrama cu textul: „Orice permisiune dată demnitarilor polonezi internați de a părăsi România va fi considerată de Germania ca o încălcare a neutralității și un act neloial”.

Guvernul român, conștient de inerentele dificultăți create de prezența demnitarilor polonezi, care au încălcat încă de la intrarea lor în România prevederile Convenției de la Haga refuzând să semneze angajamentul de a se abține de la orice activitate politică pe teritoriul țării neutre, supus amenințărilor Germaniei hitleriste, și-a asumat responsabilitatea unei interpretări originale a dreptului internațional, venind în întimpinarea și sprijinul Poloniei invadate. Guvernul român a considerat că acordarea dreptului de azil pentru demnitarii polonezi, ospitalitatea ce le-a fost acordată reprezintă un atribut de necontestat al independenței și suveranității statului. Măsurile luate de România trebuie privite în contextul realităților politice din toamna anului 1939, când atitudinea sa binevoitoare față de exodul neașteptat de mare al cetățenilor, militarilor și oficialilor polonezi era îngreunată de imixtiunile tot mai brutale ale Germaniei, presiunile Angliei, Franței și S.U.A., precum și de comportamentul demnitarilor polonezi care, din momentul sosirii lor la Cernăuți au refuzat să accepte regulile ce decurgeau din convențiile internaționale. Ne exprimăm încă o dată părerea că regimul juridic aplicat refugiaților polonezi a căpătat o nuanță originală, consecința neutralității diferențiate pe care a adoptat-o România, iar acuzația adusă autorităților românești de internare a demnitarilor și militarilor polonezi ni se pare simplistă și nereală. Faptul că termenul de „internare” se întâlnește chiar în documentele românești este explicabil, atât prin influența limbajului folosit de Convențiile internaționale, cât și prin intenția guvernului român de a abate atenția și chiar a înșela diplomația Reichului. Autoarea trece cu vederea faptul că autoritățile românești, nerespectând regimul de internare cerut de Germania, a sprijinit, în diferite moduri, tacit sau deschis, plecarea demnitarilor polonezi din România. În acest sens este interesant de subliniat că după demisia din 30 septembrie a președintelui Poloniei și 3 octombrie a membrilor guvernului, ei au încetat de a mai fi persoane politice recunoscute, devenind persoane particulare, Statul român a dispus mutarea foștilor membri ai guvernului de la Slănic-Moldova la Băile Herculane, în apropierea graniței cu Iugoslavia, de unde au și plecat.

Din cei 30 de membri ai guvernului n-a mai rămas în anul 1940 nici unul, toți având posibilitatea de a pleca din România. Nu putem să acceptăm punctul de vedere al autoarei, după care „organizarea transporturilor într-un eșalon atât de mare a fost posibilă pentru că poliția și jandarmeria au fost cumpărate”. (!) De altminteri, alte relatări ale autoarei trezesc nedumeririle cititorului în legătură cu concluzia sus amintită. Iată ce scrie M. W.: „La început nu se pleca decât pe calea ferată. Cu trenurile de București, prin Zagreb, Milano, Torino se ajungea la Modane sau la Menton la granița franceză. Puțin mai târziu s-au organizat

transporturi pe mare, adică Constanța — Marsilia și apoi Messina — Beirut și Haiffa. Se foloseau de toate mijloacele de transport pentru deplasarea polonezilor în vest. Toate Consulatele erau angajate în această acțiune. Cît despre acela din Constanța maiorul Z. Wasilewski constata: „Postul consular al acestui oraș organizează transporturi în masă pe mare, cuprinzînd de la 100 la 1 000 de oameni. Este greu să ascunzi mulțimea de soldați care așteaptă vapoarele. Peste tot se aude limba poloneză“. Logica elementară ne obligă să recunoaștem că o asemenea trecere în masă a granitelor românești nu putea fi făcută decît cu știrea și bunăvoința organelor de stat. Cu atît mai mult, cu cît numeroasele documente existente atît în arhivele românești, sau publicate în diferite corpusuri de documente de cercetători germani, englezi etc., multe din ele folosite în studiile publicate pînă la apariția lucrării *Polonezii în România*, atestă, fără putință de tăgadă, solicitudinea organelor de stat românești în organizarea plecării din țară a miilor de refugiați polonezi. Dar și în această privință, istoricul obiectiv trebuie să ia în considerație furia de care au fost cuprinși reprezentanții Germaniei hitleriste, ale căror ingerințe deveneau tot mai brutale.

Problemele deosebite privind plecarea din România au ridicat I. Moscicky, Rydz Smigly și I. Beck asupra cărora se oprește pe larg lucrarea pe care o recenzăm, și care ajunge la concluzia, am spune pripită, că prelungirea șederii lor în România s-ar fi datorat tot autorităților românești. Împreună cu cercetătorul L. Eșanu ne-am ocupat de șederea lui I. Moscicky și Rydz Smigly în România. Pe baza unui vast material de arhivă cu totul inedit, am arătat că fostul președinte al Poloniei, cazat la Bicaz, în castelul de vînătoare al regelui Carol al II-lea, a fost mutat la Craiova, în Palatul Mihail, unde a stat de la 6 septembrie 1939 pînă la 25 decembrie cînd, cu un tren special, a plecat cu familia în Elveția. Prelungirea șederii sale în România s-a datorat aceluiași presiuni și proteste ale Germaniei, care se împotriva plecării lui din țară. La cererile și insistențele S.U.A. și Elveției, la care s-au adăugat cele ale lui Carol al II-lea, C. Argetoianu, M. Cretzianu, Gr. Gafencu, partea germană a rămas neînduplecată, afirmînd la 14 octombrie 1939 că nu există nici o modificare în punctul de vedere referitor la plecarea fostului președinte. Românii au găsit însă soluția plecării lui I. Moscicky, punîndu-i pe diplomații germani în fața faptului împlinit.

Fostului comandant suprem al armatei poloneze, mareșalul R. Smigly, i s-a oferit cazarea la Palatul Mihail, mutat apoi în comuna Dragoslavele (județul Argeș), pentru a fi păzit de conașionalii lui, care-l învinuiau ca fiind principalul vinovat de înfringerea Poloniei. Deși reținerea lui ca fost militar era într-un fel îndreptățită, totuși și el a avut posibilitatea să plece, ajutat fiind de garda care-l păzea.

I. Beck a fost singurul dintre demnitarii polonezi care a rămas în țară. Cercetătorul Milică Moldoveanu s-a ocupat îndeaproape de șederea în România a fostului ministru de externe, arătînd că după ce a stat la Slănic-Moldova, din motive de sănătate a fost mutat la Brașov, iar la începutul anului 1940, i s-a oferit cazarea la Snagov. În luna octombrie 1940 cineva din anturajul lui I. Antonescu l-a informat discret că dacă ar dori să părăsească România, atunci, timp de 24 ore, agenții Siguranței nu vor observa dispariția lui. În ziua de 20 octombrie colonelul I. Beck împreună cu soția și fiica s-au îndreptat spre granița iugoslavă, dar între Craiova și T. Severin, un banal accident l-a oprit din drum. În acest mod nefericit s-a sfîrșit încercarea lui I. Beck de a pleca din România. A murit la 5 iunie 1944, în vîrstă de 50 de ani, și a fost înmormîntat cu onoruri militare la cimitirul Șerban Vodă din București.

Am relatat toate acestea întrucît M. W. nu s-a oprit asupra lor, sau le-a dat o interpretare care nu corespunde adevărului istoric.

Cu totul reușite și interesante ni se par paginile în care autoarea se referă la felul în care poporul român, el însuși confruntat cu imense greutăți și amenințat de invazia nazistă, a primit zecile de mii de refugiați polonezi, le-a acordat sprijin și ospitalitate. Pe drept cuvînt se poate spune că polonezii au găsit în România o parte din căldura căminelor părăsite. Documentele de arhivă, presa vremii, memorialistica relevă momentele emoționante ale șederii refugiaților polonezi din România. Meritul lucrării M. W. constă și în cuprinderea obiectivă

a unor laturi mai puțin abordate în studiile de până acum: apariția de ziare și reviste, editate în limba polonă de polonezii înșiși, funcționarea școlilor cu poloneza limbă de predare, activitatea culturală etc. Ele au menirea de a întregi imaginea cititorului asupra felului în care refugiații polonezi și-au desfășurat activitatea cu sprijinul larg al organelor de stat și al opiniei publice românești.

Desigur, unele din opiniile exprimate de M. W. sînt discutabile (ne-am permis ca parte din ele să le remarcăm în intervenția noastră), dar dincolo de obiecțiile pe care le provoacă, sîntem convinși că „Polacy w Rumunii”, scrisă de o pasionată cercetătoare, de la care așteptăm noi și valoroase studii, reprezintă o contribuție la mai buna cunoaștere a capitolelor comune ale istoriei României.

A. KAREȚCHI

VIDIU BÎRLEA, *ESEU DESPRE DANSUL POPULAR ROMÂNESC*,
Editura „Cartea Românească”, București, 1982, 173 p., Bibliografie

Folclorul conferă un preț aparte culturii și spiritualității românești, pe care trebuie să-l privim cu respect și recunoștință, el fiind expresia etnicului, lingvisticului și istoriei, exprimat prin lupta pentru supraviețuire, adevăr, bine și frumos, în ciuda vitregiei soartei. El este ca o lampă așezată la intrarea viitorului, ca să risipească cel puțin în parte întunericul ce acoperă trecutul.

Autorii care se apleacă cu mîgălă și răbdare asupra acestei inestimabile comori, sînt fini observatori ai vieții și culturii populare, păstrate peste veacuri, din generație în generație. Ei trebuie să fie oameni cu alese trăsături de caracter, atașați spiritului popular. Calitățile creatoare ale omului din popor, generatoare de comori artistice, sînt exprimate nu numai de viața materială, dar și printr-o intensă trăire spirituală. Satul a fost întotdeauna creatorul și păstrătorul acestor comori. Creațiile folclorice cuprind o gamă impresionantă de creații artistice, ce dezvăluie necazurile și bucuriile, oglindite atît în doină, colindă, baladă, basm, în cîntecul bătrînesc, proverbe și zicători, cît și în port, sculpturile de la stilpii porților, de pe furcile de tors sau în strigături de joc (dans popular).

Marea varietate a spiritului uman popular se constată și în dansul popular românesc, asupra căruia s-a aplecat și Ovidiu Bîrlea, amintindu-și poate de anii copilăriei sau ai tineretii. Cartea sa, *Eseu despre dansul popular românesc* este structurată în așa fel încît să cuprindă nu numai *Dansul popular. Specificul lui între celelalte arte; Dansurile cu substrat cultic sau Dansurile de petrecere*, ci și *Melodiile dansurilor populare, Strigătura și cîntecul de joc*, evoluind *De la dansul popular la dansul cult românesc*.

Deși este cea mai veche formă de artă, dansul popular nu s-a bucurat de o notație corespunzătoare muzicii sau literaturii decît tîrziu. De multe ori s-a recurs la o transcriere orală, cu toate că atît, egiptenii cît și romanii ajunseseră la posibilitatea de a reprezenta grafic mișcările pașilor, dar însemnările acestora s-au pierdut în virtejul veacurilor. Așa se explică de ce abia în secolul al XVI-lea, Marco Fabrizio Caroso, în 1581, a notat pașii pe un portativ cu șase linii, deasupra celui muzical, cu ajutorul cerculețelor și cifrelor. Cu timpul însă, notațiile sinoptice au oferit posibilitatea de-a schița nu numai mișcările pașilor, ci și ale corpului. „Coregrafii români — observă folcloristul — au pus la punct... un alfabet stenografic al pașilor, dînd puțința notării directe, în timpul dansului... Concomitent, a fost creată și terminologia categoriilor structurale și funcționale ale dansului popular” (p. 8).

Dansul popular românesc „se distinge prin valențe neașteptat de complexe și, ca un corolar, printr-o bogăție de primă mîină... îl așează printre cele dintîi

în ierarhia europeană" (p. 11). El vine din negurile îndepărtate ale lumii tracice, cu multe infiltrații mediteraneene, dovedindu-se „mult mai propice decît limba, în a păstra aspecte străvechi, vehiculate neîncetat numai pe cale orală" (p. 12).

Fin observator, autorul arată că „țaranul a alergat la întrunirile festive pentru a-și descărca sufletul de apăsările adunate zi de zi, în cenușiul unei existențe chinuite" (p. 15). Pentru oamenii gliei, „dansul popular (specific între celelalte arte) are cu precădere o funcție distractivă, de petrecere, dar pe alocuri a mai păstrat și resturi din rosturile lui cultice de odinioară, adesea cu o gamă amplă, îmbrățișînd toate momentele importante din ciclul vieții" (p. 25).

Trebuie avut în vedere că dansul ritual era practicat în scopul asigurării bogăției recoltelor, al creșterii vegetației. Cu sens de dans ritual e menționată *hora* românească (de la grecescul *horos*) sau *jocul* (de la latinescul *jocus*), cu diverse sensuri și destinații, cu variantele sale și filiațiile corespunzătoare, în diferite zone ale țării. Dintre dansurile românești cu funcții rituale e menționat la loc de frunte *călușul*, care pe plan coregrafic se desfășoară „într-o alternanță de mișcări line cu virtuozități de cel mai ridicat potențial" (p. 34). Apoi „*călușarul* (de moștenire latină, continuînd practicile preoților zeului Marte, *Colii Salii* sau comemorînd răpirea Sabinelor, dar autorul ajunge la concluzia că acesta constituie „o realitate mult mai veche, traco-getă, în orice caz preromană" (p. 13) uluiește în primul rînd prin mulțimea tipurilor coregrafice, care îl alcătuiesc, vădindu-se în fapt un conglomerat de jocuri, unele cu totul disparate ca formă de mișcare" (p. 58).

Interesant este paragraful *Dansurile de petrecere*, unde este prezentată întreaga gamă a repertoriului românesc, alcătuit din jocurile curente, adică din cele cu funcție distractivă, „de petrecere". „O înfățișare globală ar pune în lumină marea bogăție coregrafică a patrimoniului românesc și, în același timp, varietatea neașteptată care se ierarhizează altfel de cum ar fi de așteptat" (p. 66). Dintre acestea nu lipsesc horele, briurile, roata, jocul cel mare bătrînesc, sirbele, breaza, învîrtita, hațegana, bătuta (jienească, mocănească), haidăul, feciorească, bărbuncul, brinza, ardeleana etc., răspîndite în diversele regiuni ale țării și sub diverse nume și variante ale aceluiași dans.

Cît privește *Melodiile dansurilor populare* sînt și ele variate, purtînd diferite nume: rîndunica, ceasornicul, fusul, precum și alte melodii de jienească, bătută, mocănească, însă vestită rămîne *ciocîrlia*. Fiecare dans (joc) are o anumită melodie cu un anumit ritm, în raport cu regiunea geografică unde e răspîndit.

Strigătura și cîntecul de joc sînt organic legate între ele. „Sîncrētismul dansului popular e întregit în chip organic de poezia debitată în ritmul lui măsurat. Ea a fost dintotdeauna însoțitoarea dansului, mai ales acolo unde lipsea instrumentul muzical și mișcările se desfășurau numai pe melodia debitată de jucători" (p. 129). Asemenea poezii create în timpul dansului se numesc diferit în regiunile țării, după specificul local: strigături, chiuituri, țipurituri etc.

În cercetarea sa, autorul face o trecere în revistă a diferitelor dansuri pătrunse pe plaiurile „*Mioriței*": valsul, polca, mazurka, ceardașul, tangoul, din care unele împămîntenite: romana, someșana, călușarul etc. Toate acestea își au soriginea populară în diferite regiuni ale lumii, dar care au evoluat către cele culte.

Trebuie menționat însă, că în condițiile revoluției sociale, a angrenării satului la rețeaua de învățămînt, sanitară și la radio-televiziune au produs transformări fundamentale în mentalitatea populară. Regruparea într-un dans sau joc a participanților proveniți din diferite zone rurale, fiecare cu obiceiurile și specificul locului, a dus la o mare răspîndire a dansului popular, dar și la un amestec al acestuia, o interferență a sa. La o răspîndire a dansului popular în diferite zone geografice ale țării a contribuit și Festivalul Național „Cîntarea României". Toate acestea au avut uneori și un efect diametral opus celui scontat, ducînd la pierderea specificului local. „Folclorul poate trăi numai prin interpretare spontană, caldă..." (p. 167), iar cel ce nu țîn seama de caracteristicile și specificitatea

acestor dansuri, atunci cînd sînt prezentate pe o scenă, într-un montaj coregrafic, aduc un deserviciu culturii populare și spiritualității românești, ceea ce nu e cazul lucrării de față și nici a autorului ei.

Bibliografia consultată constituie dovada efortului depus de folclorist, de a încheia o lucrare, un eseu ce face cinste istoriei civilizației populare. Lucrarea convinge printr-o atentă cercetare a dansului popular românesc, constituind o valoroasă contribuție la relevarea continuității autohtone vizibilă și-n dansul popular românesc, care ne-a păstrat și ne-a conservat ca popor în acest „spațiu miotic”. Ovidiu Birlea demonstrează aici, că singurul mijloc de conservare și păstrare a tot ce a lăsat sufletul românesc în trecerea sa peste veacuri este satul și țărâna romîn.

AURELIA CIUDIN